مطالعات اسلامی: علوم قرآن و حدیث، سال چهل و دوم، شمارهٔ پیاپی ۸۵/۳،
پاییز و زمستان ۱۳۸۹، ص ۱۲۲-۸۵

بررسی مقامات قرآنی در تلاوت چند تن از قاریان*

دکترسعیدحسام‌پور[۱]
دانشیار دانشگاه شیراز
عظیم جباره
دانشجوی دکتری دانشگاه شیراز

چکیده

گفت‌وگو درباره‌ی موسیقی در قرآن یکی از مباحث بحث‌برانگیزی است که همواره موافقان و مخالفان فراوانی داشته است. به گونه‌ای که در نتیجه‌ی این مباحث دو گروه با دو شیوه‌ی فکری کاملاً متفاوت پدید آمده است. درباره‌ی قرآن و علوم قرآنی تاکنون پژوهشهای فراوانی انجام شده است، اما آنچه تاکنون کمتر به آن توجه شده پرداختن به مقامات قرآنی و پیوند آن با مفاهیم آیات قرآن است.

در این جستار، کوشش شده تا با نگاهی تازه و با بررسی نظام تلاوت سه استاد برجسته‌ی فن قرائت (شحات انور، محمّدصدیق منشاوی، عبدالباسط) پیوند میان مقامات با معانی و مفاهیم آیات و تأثیر آن درتلاوت مشخص شود. گفتنی است در این پژوهش تلاوتهای مجلسی استادان یاد شده مبنای بررسی قرارگرفته در پنج بخش به شرح زیر واکاوی شده است:

۱. لزوم پرداختن به مقامات قرآنی؛ ۲. معرفی مقامات؛ ۳. معرفی سیستم تلاوت هر یک از استادان؛ ٤. ذکر آیه و ترجمه‌ی آن؛ ٥. بررسی مفهوم آیات؛ ٦. ارتباط مقام و مفهوم آیه.

گفتنی است در این پژوهش تلاوتهای مجلسی استادان یاد شده مبنای بررسی قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: آیات قرآن، مقام، موسیقی، شحات انور، عبدالباسط، محمّد صدیق منشاوی.

---

*- تاریخ وصول: ۸۸/۱۱/۲۱؛ تاریخ تصویب: ۸۹/۹/۸

۱- نویسنده مسئول

درآمد

یکی از مباحثی که همواره در قرائت قرآن مطرح می‌شود، بحث موسیقی قرآنی است. گروهی با مطرح کردن مباحث موسیقایی در قرآن مخالفند. استدلال این گروه این است که شأن و مرتبه کلام الهی فراتر از آن است که مباحث موسیقایی در این باره مطرح شود. همچنین این موضوع (پرداختن به موسیقی در قرآن) موجب از میان رفتن و یا دست‌کم، کم‌رنگ شدن اهداف متعالی قرآن (توجه به معانی و مفاهیم آیات) و تقویت امور حاشیه‌ای می‌شود.

از دیدگاه این گروه مطرح کردن این مباحث برای عامه‌ی مردم (غیر قاری قرآن) لغزش و انحراف اذهان را در پی دارد؛ چون ذهن اشخاص را از توجه به معنا و مفاهیم آیات، متوجه بعد موسیقایی قرآن کرده، در نتیجه مباحث ظاهری جانشین اصل می‌شوند.

از سوی دیگر عده‌ای برآنند که قرآن همچون یک اثر هنری بزرگ و یک تابلوی نقاشی بسیار زیباست که هر رنگ و عنصر در این تابلو با قرارگرفتن بجا و مناسب خود به وحدت هنری و جذابیت تابلو یاری رسانده است. حال اگر هریک از این رنگها و یا هر یک از عناصر موجود در تابلو را حذف کنیم، تابلو ناقص خواهد شد و بخشی از جذابیت خود را از دست می‌دهد.

قاری‌ای که مقامات قرآنی را می‌شناسد، همچون نقاش چیره‌دستی است که می‌داند چگونه قلم موی نقاشی را بر سطح بوم بلغزاند. او خوب می‌داند که از چه رنگی در چه قسمتی استفاده کند.

از دیدگاه این گروه یکی از ویژگیهای برجسته و ممتاز یک تلاوت کامل، رعایت پیوند میان مفاهیم آیات با مقام است چون رعایت این امر موجب تأثیر مضاعف بر شنونده و القای بهتر معنا خواهد شد. امیرمحمود کاشفی در باب هندسه‌ی مجموع تلاوت می‌نویسد: «شکی نیست که تلاوت یک قصه‌ی قرآنی با یک مجموعه از فقرات

دعا متفاوت است و قاری قرآن، مثلاً اواخر سوره آل عمران را که متضمن ذکر دعاست باید به نحوی بخواند که با قصه‌ی حضرت موسی(ع) در ترک شهر خود و رهسپاری به سوی مدین متفاوت باشد و یا مثلاً آیاتی که متضمن موعظه و انذار و تحذیر است و در آنها به قلب انسان خطاب شده است – تا بلکه قدری نرم شده و به صراط الهی منقلب شود – با آیاتی که در آنها صحنه ظاهر شدن یوسف(ع) بر زنان شهر مجسم شده متفاوت باشد و هر کدام در ترکیب کلّی با دیگری اختلاف دارد» (کاشفی، ۸). همین ارتباط میان آیه و مقامی که آیه در آن تلاوت می‌شود، نیز وجود دارد.

با بررسی پژوهشهای صورت‌گرفته در این باره، روشن شد تاکنون در پیوند با این موضوع آن‌گونه که باید، کاری انجام نشده است. به گونه‌ای که کمتر اثری را (به ویژه در ایران) می‌توان پیدا کرد که به شیوه‌ای علمی و اصولی در باب موسیقی قرآن تدوین شده باشد.

البته پیش از این پژوهشگرانی مانند امیرمحمود کاشفی درکتاب «هندسه روحانی و لطائف بیانی در قرائت قرآنی»، به بررسی تلاوتهای مرحوم مصطفی اسماعیل از لحاظ هندسه قرائت و بیان پرداخته است.

و جمال کامیاب در آموزش صوت و لحن قرآن کریم موضوعهایی مانند صوت و مباحث مرتبط با آن و تقسیمات قرائت و اموری از این دست را بررسی کرده است.

همچنین شادروان روح‌الله خالقی در دو اثر خویش، ***سرگذشت موسیقی ایرانی*** و ***نظری به موسیقی ایرانی***، سعی در معرفی فنی و تکنیکی مقامات موسیقی سنتی داشته‌اند و به گونه‌ای کوتاه و گذرا به حال و هوای این مقامات پرداخته است.

این مقاله بر آن است تا با نگاهی تازه به تلاوت سه استاد برجسته فن قرائت (شحات انور، محمدصدیق منشاوی، عبدالباسط) به عنوان سرآمدان تلاوت قرآن، نخست مقامات قرآنی را معرّفی و سپس پیوند میان مقام و مفهوم آیات، به عنوان یکی از عناصر بسیار تأثیرگذار، در تلاوت این استادان را بررسی کند.

معرفی مقامات

مقام در لغت به معنای منزلت (شرتونی، ذیل ماده مورد نظر) مرتبه، درجه (ناظم الاطبا)، پایه، رتبه، جایگاه (یادداشت مرحوم دهخدا) آمده است.

در لغت‌نامه دهخدا دربارهٔ این واژه چنین آمده است: «در اصطلاح موسیقی پردهٔ سرود را گویند و آن دوازده است: اول راست، دوم شباب، سوم بوسلیک، چهارم عشاق، پنجم زیر بزرگ، ششم زیر کوچک، هفتم حجاز، هشتم عراقی، نهم زنگوله، ...».

اما دربارهٔ معنای اصطلاحی این واژه میان استادان فن اتفاق نظر دیده نمی‌شود: «استاد سلیم الحلو، مدرس موسیقی در مرکز موسیقی ملی بیروت در کتاب خود با عنوان ***الموسیقی النظریه*** پس از یادکرد توضیحات دربارهٔ صوت و ویژگیهای آن، به تفصیل به معانی مقام و نغمات، فاصله‌های صوتی در مقامات، تحلیل مقامات و اجناس و عقد آنها و نیز مشخصات و تفسیر اسماء بعضی از نغمات پرداخته است و درکتاب خود مقام و نغمه را به یک معنا به کار برده است. استاد صالح المهدی موسیقی‌دان اهل تونس نیز در کتاب ***مقامات الموسیقی العربیه*** از به کار بردن کلمهٔ نغمه مترادف با مقام توسط استادان موسیقی در مصر سخن به میان آورده است. حسین‌علی محفوظ مقام را به معنای لحن، آواز و ترکیبی از نغمات آورده است» (کامیاب، ۵۲ –۵۳).

در این‌جا یادآوری دو نکته ضروری می‌نماید: ۱– نخست اینکه موسیقی عرب به دلیل تعدد و تنوع مقامات و گوشه‌ها (حدود ۶۰۰ گوشه) – اگر نگوییم غنی‌ترین موسیقی دنیاست– بی‌گمان یکی از غنی‌ترین موسیقیها در سطح دنیاست.

۲– دوّم اینکه تنها ۷ یا ۸ نغمه (مقام) توانسته، از نظر بیان احساسات با مفاهیم قرآنی تطبیق داشته باشد و شایستگی این را بیابد که آیات قرآن در قالب آنها مطرح شود.

ممکن است این پرسش مطرح شود که چرا دیگر مقامات و نغمه‌های موسیقی عرب در قرآن مطرح نمی‌شوند؟ و چرا از دیرباز تنها همین مقامات چندگانه در تلاوتها به کار گرفته می‌شوند؟ همچنین این مقامات از کجا نشأت گرفته‌اند؟

شاید بتوان در پاسخ به پرسشهای یادشده گفت، «این فن تا حدود زیادی زیر تأثیر طریقت صوفیه است؛ چون یکی از شیوه‌های رسیدن به خداوند در نزد صوفیه سماع بوده که تأثیری شگرف بر قلوب و نفوس داشته است. مسئله‌ای که بسیاری از تاریخ‌نویسان از آن غفلت ورزیده و این تأثیر عظیم را در جایی دیگر جستجو کرده‌اند... آنان [صوفیان] در موالید و اعیاد مذهبی به سرودن اشعار و اجرای آنها با الحان و مقامات می‌پرداختند و از آن جا که در میان مردم جایگاهی عظیم داشتند می‌توانستند در این الحان دخل و تصرف کنند. زمانی که تاریخ زندگی موسیقی دانان بزرگ عرب را ورق می‌زنیم، می‌بینیم همگی زندگی خویش را درحلقه‌های ذکر صوفیه گذرانده‌اند» (قاسم احمد، ۹).

بعدها به تدریج، این نغمات به قرآن راه یافته است. البته باید توجه داشت که مانند دیگر جنبه‌های فرهنگ، موسیقی نیز نمی‌تواند بی‌تأثیر از دیگر فرهنگها باشد. به گونه‌ای که در همین مقامات محدود نیز می‌توان رد پایی از موسیقی ترکی، ایرانی نشان داد.[۱]

و اما دلیل این‌که چرا از میان مقامات متنوع موسیقی عرب، تنها هشت مقام در قرائت قرآن مطرح می‌شود، نیز باید درحلقه‌های ذکر اهل تصوف جستجو کرد. به سخن دیگر، حزن و حال و هوای ویژه‌ای که بر مراسم و مناسک صوفیه حاکم است، مانع از ورود نغمه‌های سست و کم‌مایه می‌شود.

بنابراین مقامات گوناگون موسیقی عرب در مراسم زادروزها و ابتهالات و تواشیح (که صوفیه برای اهل بیت برپا می‌کردند) غربال می‌شوند و تنها هشت مقام که صلابت و وقار دارند، برای تلاوت قرآن برگزیده می‌شوند.

البته ظهور و پیدایش نغمات به شکل امروزین را باید در مدارسی جستجو کرد که

۱. موسیقی عرب چه از نظر آلات موسیقی و چه از نظر نام‌گذاری مقامات و حتی اصطلاحات مقام شناسی از موسیقی ایرانی تأثیر پذیرفته است. برای نمونه، واژه‌ی سه‌گاه را از موسیقی ایرانی گرفته و بدان سی‌جا می‌گویند. مصریها با توجه به این‌که «گاف» را در محاوره دارند، همین لفظ سه‌گاه را به کار می‌برند. و یا اصطلاح «تحریر» که امروزه اعراب در تلاوت قرآن به عنوان یکی از مهم‌ترین تکنیکهای صوتی از آن یاد می‌کنند و تقریباً همه‌ی قاریان از آن بهره می‌گیرند، در اصل همان «چه چه» موسیقی ایرانی است که به نظر می‌رسد به تدریج به موسیقی عرب نیز راه یافته است.

به تعلیم این مقامات اقدام کردند. نخستین رد پاهای آن را می‌توان در مصر جستجو کرد.[۱]

سخن گفتن از مقامات قرآنی با توجه به اینکه موسیقی قرآنی به صورت نت‌نویسی انجام نگرفته، دشوار است. شاید یکی از دلایلی که تاکنون به گونه‌ای جدی در این باره بحث نشده است، همین موضوع باشد. در صورتی که در موسیقی سنتی به راحتی می‌توان آوازی را که برای نمونه در بیات زند خوانده شده است، نت‌نویسی کرد، به گونه‌ای که نه تنها آوازخوان، بلکه نوازنده نیز می‌تواند بر مبنای آن بنوازد. البته این بدین معنا نیست که نمی‌توان مقام رست را برای نمونه نت‌نویسی کرد، بلکه شأن و مرتبه قرآن را فراتر از آن می‌دانند که به نت‌نویسی آن اقدام کنند که مطلبی درست و سنجیده است.

مباحث مربوط به مقامات قرآنی بیشتر به شیوه‌ی شفاهی، آن هم در میان قاریانی که به سطح بالایی از تلاوت قرآن رسیده‌اند مطرح می‌شود.

در ایران برای نخستین بار یوسفی - از قاریان قرآن کریم – در نرم‌افزار قرآنی المائده‌ی ۲، به این مقامات را معرّفی کرد. در این پژوهش از دیدگاههای ایشان بهره جسته‌ایم.

۱. مقام بیات

این مقام یکی از گسترده‌ترین وکاربردی‌ترین نغمه‌های قرآنی است، به گونه‌ای که کمتر قاریی را می‌توان سراغ گرفت که از این مقام بهره نگرفته باشد. گروهی این مقام را به بابا طاهر عریان نسبت می‌دهند، که البته با توجه به تأثیرپذیری گسترده‌ی موسیقی عرب از موسیقی ایرانی چندان دور از ذهن نیست. این مقام تقریباً معادل دستگاه شور در موسیقی سنتی ایرانی است.

---

۱. امروزه قاریان طراز اول جهان، بیشتر از کشور مصر هستند. سیر تاریخی قرائت قرآن نشان می‌دهد که نخستین اماکن آموزش فنی و تکنیکی قرآن در این کشور بنا شده است. تعدد مکتب‌خانه‌ها و مدارسی که به این امر مبادرت می‌ورزیده‌اند بر این امر گواه است. بعدها دانشگاه الازهر بخشی را به عنوان معهد القرائت بنا نهاد که به پسران لحنها و قرائت قرآن را آموزش می‌داد. بعدها سندیکای «نقابة القراء» یا سندیکای قاریان و حافظان قرآن کریم به وجودآمد که هدف آن ایجاد پیوند میان همه‌ی حاملان قرآن است.

حبیب یوسفی در نرم افزار المائده‌ی ۲ درباره‌ی این نغمه می‌گوید: «عده‌ای بر این عقیده‌اند که [بیات] واژه‌ای است ترکی به معنای غم یا غمگین و نام قبیله‌ای از قبایل ترکمن است. عده‌ای دیگر اصل این کلمه را بیاد می‌دانند، مانند به یاد خداوند متعال، به یاد پیامبراکرم(ص)، به یاد فاطمه زهرا(س)» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

برخی از قاریان پس از تلاوت قرار این مقام، بی‌درنگ به مقامی دیگر وارد می‌شوند، برخی دیگر جواب، و جواب جواب را نیز تلاوت می‌کنند. معمولاً بیشتر قاریان با این مقام به تلاوت شروع می‌کنند و با همین مقام نیز تلاوت خود را به پایان می‌رسانند؛ به گونه‌ای که جنبه‌ی سنت و عرف به خود گرفته است.

افزون بر آغاز و پایان آیات، بیشتر آیاتی که مضامین دعا، پند و اندرز و حکایت‌گونه دارند، در این مقام تلاوت می‌شوند. تلاوت در این مقام اگر همراه با رعایت تناسب میان مقام و معنا و مفهوم آیه صورت گیرد، موجب ایجاد آرامش و شادی همراه با غمی ملایم می‌گردد. شرح احوال گذشتگان نیز می‌تواند در این مقام تلاوت شود.

از میان قاریان افرادی مانند مصطفی اسماعیل، محمد صدیق منشاوی، شعشاعی و عبدالباسط، مهارتی ویژه در اجرای این مقام دارند. برای نمونه مصطفی اسماعیل در تلاوت آیات ۱۳ تا ۱۸ سوره‌ی حجرات، متناسب با جایگاه و معنا و مفهوم آیات از مقام بیات استفاده می‌کند.

قرار مقام بیات: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ۱۳ سوره‌ی حجرات، تلاوت مجلسی.
جواب مقام بیات: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ١٤ سوره‌ی حجرات، تلاوت مجلسی.
جواب جواب مقام بیات: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ۱۸ سوره‌ی حجرات.

۲- رست

حبیب یوسفی درباره‌ی این مقام معتقد است: «رست یا راست به معنی درستی و حقیقت است. این مقام علاوه بر این‌که در تمامی بلاد مسلمین وجود دارد، عده‌ای نیز برآنند که کاملترین مقامی است که ماهیت اولیه خود را حفظ کرده و تا به امروز پا برجا

مانده است. در قرون وسطی مقام رست را اصل و اساس سایر مقامات اعلام می‌کردند ولی امروزه اعراب مقام رست را در جایگاه دوم قرار داده‌اند و لقب «اب النغمات» یا پدر نغمات را به آن اختصاص داده‌اند. عده‌ای از استادان لحن معتقدند که قدمت مقام رست به زمان حضرت آدم برمی‌گردد و می‌گویند: رست ناله‌ی انسان دست از همه چیز شسته برای بهشت است» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

این مقام گستردگی بسیار فراوانی دارد. گوشه‌های گوناگون این مقام به قاری امکان می‌دهد که در جای جای تلاوت خود از آنها بهره بگیرد. تنوع و تعدد گوشه‌ها در این مقام به گونه‌ای است که می‌توان بشارت و نوید و یا قهر و غضب را در قالب گوشه‌های آن ریخت و به بهترین شکل بیان کرد. این مقام به دلیل انعطاف‌پذیری بالا هنگام تلاوت، به قاری قدرت مانور بیشتری می‌دهد.

«اجرای این مقام را موجب برانگیخته شدن حس مردانگی، جسارت، و حرکت به سوی کشف حقیقت در شنونده می‌دانند.... این مقام زیرشاخه‌هایی دارد که هریک با کیفیت لحنی مخصوص به خود پیامهای تأثیرگذاری مانند آغاز بهار یا حقیقت، روایت سرگذشت انسانهای حقیقت‌جو، ایجاد تصویری زیبا از حقیقت و درستی در ذهن شنونده تداعی می‌کند» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

مصطفی اسماعیل، رفعت، عبدالعزیز حصّان، متولی عبدالعال، و شعشاعی در اجرای این مقام مهارت ویژه‌ای دارند. یکی از زیباترین تلاوتها در این مقام، تلاوت فنّی مصطفی اسماعیل از آیات ٤٧ و ٤٨ سوره‌ی هود و آیات ۳۱ و ۳۲ سوره‌ی نازعات است.

قرار مقام رست: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ٤٧ سوره‌ی هود، تلاوت مجلسی.

جواب مقام رست: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ٤٨ سوره‌ی هود، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام رست: مصطفی اسماعیل، آیات ۳۱-۳۳ سوره‌ی نازعات، تلاوت مجلسی.

این مقام تقریباً معادل آواز بیات ترک و افشاری موسیقی ایرانی است .

۳. عجم

این مقام از نغمه‌های ماهور، چارگاه و چند نغمه‌ی دیگر تشکیل شده است و در میان این نغمه‌ها، در ترکیب عجم ماهور نقش اصلی را ایفا می‌کند.

«درباره‌ی پیدایش ماهور دو دیدگاه وجود دارد: «۱- اینکه ایرانیان باستان در نیایشهای خود از نغماتی خاص به نام ماخور استفاده می‌کردند که با گذشت زمان این کلمه به ماهور تغییر نام یافته است و عده‌ای تاریخ سه هزار ساله را برای این نغمات قائلند و می‌گویند این نغمات به قبیله‌ای در هند به نام ماهوریها برمی‌گردد» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

اما خاستگاه و منشأ این مقام را هر کجا که بدانیم امروزه رنگ و بوی عربی به خود گرفته و جزء هفت مقام قرار گرفته است. تلاوت در این مقام در شنونده شادی و شور و هیجان را پدید می‌آورد.

از میان استادان قرائت قرآن محمدصدیق منشاوی، کامل یوسف، علی البنا، و شحات انور در اجرای این مقام قدرت مانور بیشتری داشته‌اند.

«از این مقام می‌توان در تلاوت آیاتی با مضامین خدا، بهشت، توبه، معجزات پیامبران، دعا، درخواست و نیز حرکت و مبارزه بهره جست» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

یکی از زیباترین تلاوتها در این مقام، تلاوت مصطفی اسماعیل از آیات ۳۰-۳۱ سوره‌ی یوسف و همچنین آیات ۳۳ تا ۳۵ سوره‌ی ق است.

قرار مقام عجم: مصطفی اسماعیل، آیات ۳۰-۳۱ سوره‌ی یوسف، تلاوت مجلسی.

جواب مقام عجم: مصطفی اسماعیل، آیات ۳۳-۳٤ سوره‌ی ق، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام عجم: مصطفی اسماعیل، آیات ۳٤-۳۵ سوره‌ی ق، تلاوت مجلسی.

۴. سه‌گاه

«عده‌ای زادگاه این مقام را آذربایجان و اهل آن را بهترین اجرا کنندگان آن می‌دانند. به تدریج این مقام در سرزمینهای همجوار سرایت کرده و به دلیل خاصیت منحصر به فرد لحنی خود در میان عرب زبانان جایگاهی ویژه برای خود کسب کرده

است» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

استادان صوت و لحن سه‌گاه را گل سرخ و نگین مقامات دیگر معرفی می‌کنند. آیاتی با مضامین بشارت، غفران الهی، وعده‌ی الهی، پیروزی و استجابت دعا در این مقام تلاوت می‌شوند.

رفعت، شعشاعی، مصطفی اسماعیل، شحات انور، در اجرای این مقام توان بالایی دارند.

این مقام را می‌توان معادل مقام سه‌گاه، چهارگاه فارسی دانست. برای نمونه:

قرار مقام سه‌گاه: مصطفی اسماعیل، آیات ٢٦–٣٠ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

جواب مقام سه‌گاه: مصطفی اسماعیل، آیات ١–٤ سوره‌ی الحاقه، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام سه‌گاه: مصطفی اسماعیل، آیات ٢٨–٣٠ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

تقطیع مقام سه‌گاه: مصطفی اسماعیل، آیات ٢٨–٢٩ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

۵. صبا

«صبا مجموعه‌ای از نغمات حزین می‌باشد. در واقع تصویرگذشته‌ای است که انسان، آن را از دست داده است و ما را به خویشتن خویش دعوت می‌کند. این مقام شنونده را به واکاوی و بررسی گذشته فرا می‌خواند. استادان لحن بر این باورند که صبا صدای وجدان آگاهی است که همزمان با توبیخ و بررسی جزء جزء رفتار و اعمال، انقلابی در دل ایجاد کرده و مسیر توبه را هموار می‌کند» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

این مقام دو زیرشاخه‌ی عجم و تقطیع دارد. برخی این مقام را به منصور، خلیفه‌ی عباسی نسبت می‌دهند. عده‌ای دیگر این مقام را به منصور زلزال نسبت می‌دهند.

بوسلیک از گوشه‌های معروف این مقام است و مضامینی مانند دعا، توبه و اظهار ندامت، یاد انعام الهی و به تصویر کشیدن سرانجام نیک مؤمنان و فرجام بد گنهکاران در این مقام تلاوت می‌شوند.

کامل یوسف، عبدالباسط، محمد صدیق منشاوی، و عبدالعزیز حصان زیباترین تلاوتها

را در این مقام دارند. مصطفی اسماعیل این مقام را در پنج محدوده اجرا می‌کند، برای نمونه:

قرار مقام صبا: مصطفی اسماعیل، آیات ١٦–١٨ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

جواب مقام صبا: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ٤٠ سوره‌ی القیامه، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام صبا: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ١٧ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

تقطیع مقام صبا: مصطفی اسماعیل، آیات ١٠–١٤ سوره‌ی ق، تلاوت مجلسی.

عجم مقام صبا: مصطفی اسماعیل، آیات ١٥–٢٣ سوره‌ی الذاریات، تلاوت مجلسی.

۶- حجاز

«گویا بادیه نشینان به هنگام حرکت همراه شتران خود، چون تحت تأثیر گام برداشتن آنها قرار می‌گرفتند، نغماتی سرمی‌دادند که به تدریج این نغمات گسترده شد به گونه‌ای که به دلیل منحصر به فرد بودن به شکل یکی از مقامات درآمد. این مقام به یکی شدن، چاره اندیشی و فکر فرو می‌برد و در عین حال غم عمیق، شور و شعف همراه با احساسات عالی و حزین به هم آمیخته می‌شوند. این مقام دعوت به یکپارچگی و اتّحاد و آرزوی سعادت بشر را دارد» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

حجاز از جمله مقاماتی است که می‌توان آن را عربی اصیل دانست. این مقام گوشه‌های گوناگون دارد که مشهورترین آنها عبارتند از: حجاز کار، سوزدل، شهناز، شت عربان.

به طور کلی آیاتی که انسان را به تفکر و تعمق می‌خوانند و یا با ذکر نعمتهای خداوند و خلقت جهان هستی به وی پند و اندرز می‌دهند در این مقام تلاوت می‌شوند.

این مقام آرام و روان آغاز می‌شود. قاری، هنگام تلاوت این نغمه درحکم شتربانی است که آرام و با طمأنینه با گامهایی آهسته به همراه شتر خود حرکت می‌کند.

عبدالفتاح شعشاعی، کامل یوسف، مصطفی اسماعیل و رفعت در این مقام تلاوتهای بسیار زیبایی دارند. برای نمونه مصطفی اسماعیل در تلاوت آیات ۲۲ تا ٢٦ سوره‌ی لقمان متناسب با معنا و مفهوم آیات از مقام بیات استفاده می‌کند:

قرار مقام حجاز: مصطفی اسماعیل، آیات ۲۲–۲٦ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

جواب مقام حجاز: مصطفی اسماعیل، آیات ۲۲–۲۵ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام حجاز: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ۲۵ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

۷- نهاوند

«در مورد این مقام دو نظریه وجود دارد: «۱. در زمانهای دور در منطقه‌ی نهاوند ایران، نغماتی رایج بوده که منحصر به فرد بودند (که بعدها این نغمات به موسیقی عرب راه یافته و رنگ و بوی موسیقی عربی به خود گرفته است) ۲. گروهی نیز خاستگاه اولیه این مقام را کشور هند می‌دانند.» (یوسفی، المائده‌ی ۲).

شادروان مصطفی اسماعیل در اجرای این مقام توانایی شگرفی داشتند. در تلاوت آیاتی که در برگیرنده داستانهای قرآنی است از این مقام استفاده می‌شود. مصطفی اسماعیل در تلاوت آیات ٤٤ تا ٤٦ سوره‌ی هود و همچنین آیه‌ی ۳۳ سوره‌ی لقمان متناسب با معنا و مفهوم آیات از این مقام استفاده می‌کند.

قرار مقام نهاوند: مصطفی اسماعیل، آیات ٤٤–٤٦ سوره‌ی هود، تلاوت مجلسی.

جواب مقام نهاوند: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ٤٦ سوره‌ی هود، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام نهاوند: مصطفی اسماعیل، آیه‌ی ۳۳ سوره‌ی لقمان، تلاوت مجلسی.

تلاوت تمام عیار و کامل را می‌توان به یک مثلث مانند کرد که سه ضلع آن عبارتند از: ۱. شیوه‌ی قرائت و بیان؛ ۲. رعایت موازین وقف و ابتدا؛ ۳. صدا. هر کدام از این سه ضلع به ویژه ضلع اول و دوم زیر شاخه‌های متعددی دارند.

یکی از زیرشاخه‌های اصلی و اساسی که زیر ضلع اول مطرح می‌شود، پیوند مفاهیم آیات با مقامات قرآن است. همان‌گونه که پیشتر گفته شد، هر مقام حال و هوای ویژه‌ی خود را دارد به گونه‌ای که باید آیاتی با همان حال و هوا در آن تلاوت شود.

با توجه به تعداد فراوان قاریان قرآن و اینکه همه‌ی آنها به این بعد از تلاوت قرآن توجهی ندارند و تعدادی خاص به این موضوع پرداخته‌اند، شیوه‌ی قرائت سه قاری

برجسته را که بیش از دیگر قاریان به مقامهای موسیقی توجه کرده‌اند، بررسی می‌شود.

ناگفته پیداست که به باور همه‌ی اهل فن، شادروان استاد مصطفی اسماعیل، توانمندترین این دسته از قاریان است و می‌توان گفت ایشان حتی یک کلمه را بدون در نظر گرفتن تناسب میان مقام و مفهوم آیه تلاوت نمی‌کند. اما با توجه به اینکه محمدرضا کاشفی در کتاب ارزشمند خویش درباره‌ی ایشان به تفصیل سخن رانده‌اند، از این استاد بزرگ در می‌گذریم و به سه استاد بزرگ دیگر- شحات انور، محمد صدیق منشاوی و عبدالباسط- می‌پردازیم:

گفتنیِ مهم اینکه قاریان ایرانی نیز در سالهای اخیر و به ویژه پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، پیوند میان نغمات قرآنی و مفاهیم آیات را بیشتر مد نظر قرار داده‌اند و در این راه گامهای مؤثری برداشته‌اند که معلول دو دلیل اساسی و بنیادی است: ۱ – پرداختن دقیق‌تر و سنجیده‌تر به مفاهیم متعالی قرآنی همراه با ژرف‌نگری در آیات و معانی آنها که در سالهای پس از انقلاب اسلامی، این امکان به دلیل پژوهشهای گسترده درباره‌ی قرآن، مهیاتر شد؛ ۲ – الگوبرداری از استادان بزرگ تلاوت قرآن کریم مانند محمد صدیق منشاوی، عبدالباسط، شحات انور و ... که خود دو جریان اصلی در تلاوت قاریان ایرانی ایجاد کرده است: ۱ – قاریانی که در حد تقلید صرف متوقف شده‌اند و نتوانسته‌اند خود به آفرینش شیوه‌ای تازه در تلاوت قرآن دست یابند و تنها به تقلید آواها و تحریرها بسنده کرده‌اند. شمار این گونه از قاریان بسیار زیاد است. تلاوتهای این دسته از قاریان، از مرزهای ایران نگذشته است و نتوانسته‌اند خارج از مرزهای ایران برای خود مخاطبانی بیابند؛ ۲ – قاریانی که نخست به تقلید از قاریان بزرگ قرآن – به ویژه قاریان مصری – پرداخته‌اند و سپس با شناخت رموز تلاوت آنان، خود به شیوه‌ای نو آیین در تلاوت قرآن دست یافته‌اند. این دسته از قاریان به دو امکان بنیادین دست یافته‌اند: نخست، آشنایی با مجموعه قواعد و تکنیکهای تلاوت قرآن که در اثر غور در تلاوتهای استادان بزرگ به دست آمده است و دیگر شناخت ژرف از دقائق و رموز

موسیقی قرآنی و چگونگی بهره‌گیری از نغمات و گوشه‌ها در تلاوت آیات گوناگون. شناخت دقیق موسیقی عرب و در عین حال آشنایی با مفاهیم و آموزه‌های قرآنی سبب شده است این دسته از قاریان تلاوتهای بسیار زیبایی داشته باشند و بتوانند در سطح جهان اسلام بدرخشند. برای نمونه می‌توان به کریم منصوری اشاره کرد که از قاریان ممتاز ایران و جهان اسلام در حال حاضر به شمار می‌رود که تلاوت زیبای ایشان از سوره‌ی شمس، برای همه‌ی علاقه‌مندان به تلاوتهای مجلسی در جهان اسلام آشناست. از دیگر قاریان برجسته‌ی ایرانی در این شاخه می‌توان به محمد جواد پناهی طوسی اشاره کرد که سفرهای زیادی به کشورهای گوناگون جهان مانند اسپانیا، ایتالیا، بنگلادش، چین و ... داشته است و همچنین در هفتمین دوره‌ی مسابقات بین‌المللی تهران در سال ٦٨ و نیز مسابقات جهانی سوریه در سال ٦٩ مقام نخست را به دست آورده است. تلاوت مجلسی ایشان از سوره‌ی حشر و علق از زیباترین تلاوتهای مجلسی ایشان است. محمدرضا پورزرگری و حبیب یوسفی نیز از قاریان برجسته‌ی قرآنی در این شاخه هستند. پرداختن به قاریانی ایرانی و بررسی تلاوتهای آنان موضوع پژوهشی دیگر است که در این مجال اندک نمی‌گنجد. در زیر به بررسی تلاوتهای استادان بزرگ یاد شده می‌پردازیم:

الف. شحات انور

سیستم تلاوت : شیوه‌ی تلاوت ایشان از دیدگاه مقام‌شناسی بدین شکل است که ابتدا قرار[1] و جواب مقام بیات را تلاوت می‌کند. سپس در بیشتر موارد وارد مقام رست می‌شود و قرار و جواب این مقام را اجرا می‌کند و یا وارد مقام سه‌گاه شده و در این مقام تلاوت می‌کند. پس از سه‌گاه وارد حجاز می‌شود، سپس گوشه‌هایی از مقام بیات

۱. محدوده‌ی مقامات: ۱- محدوده‌ی قرار: شروع به تلاوت در پایین‌ترین سطح صدا را محدوده‌ی قرار گویند. ۲- محدوده‌ی جواب: رسیدن صدا به حد متوسط را محدوده‌ی جواب گویند. ۳ – محدوده‌ی جواب جواب: رسیدن صدا به بالاترین حد خود را جواب جواب گویند.

را تلاوت کرده و آن‌گاه به مقام صبا منتقل می‌شود. وی معمولاً سه‌گاه و چهارگاه را به شکل ترکیبی تلاوت می‌کند. و بالاخره با تلاوت جواب جواب مقام بیات تلاوت خویش را به پایان می‌برد.

ویژگیهای تلاوت: اگر قاریان را از لحاظ پسند مخاطبان به سه دسته‌ی قاریان خواص پسند، قاریان عامه پسند و قاریانی که خواص و عوام به آنها توجه می‌کنند، تقسیم‌بندی کنیم، استاد شحات انور با قدری مسامحه در زمره‌ی گروه سوم قرار می‌گیرد.

وی در زمره‌ی قاریان حرفه‌ای به شمار می‌رود. تکنیکهای لحنی و صوتی در تلاوت وی نقش اساسی و عمده را ایفا دارد. یکی از تکنیکهایی که همواره از آن بهره می‌گیرد، ترکیب‌خوانی است. برای نمونه بیات شوری را با رمل، به صورت ترکیبی می‌خواند و یا سه‌گاه را با چهارگاه.

از دیگر تکنیکهای استاد، تحریرهای بسیار زیبای ایشان است. نکته‌ی مهم درباره‌ی تحریرهای ایشان این است که آنها را متناسب با معنا و مفهوم آیات اجرا می‌کنند. هرچند که خاصیت تحریر به گونه‌ای است که حتی بدون رعایت تناسب هم می‌تواند زیبا و دلنشین باشد، اما رعایت این تناسب می‌تواند زیبایی تلاوت را دو چندان کند.

برای نمونه شحات انور در تلاوت آیه‌ی ۱٤٥سوره‌ی نساء ﴿انّ المنافقینَ فی الدَّرکِ الاَسفَلِ مِنَ النّارِوَلَن تَجِدَ نصیراً﴾ با تحریر پلکانی معکوس به طرزی بسیار زیبا درکات دوزخ را به تصویر می‌کشد. به بیانی روشن‌تر با پلکانی کردن صدا درکات دوزخ را به شکلی ملموس برای شنونده ترسیم می‌کند.

از دیگر ویژگیهای بارز تلاوت وی متنوع‌خوانی است. وی متناسب با حال و مقام (جایگاه) از ساده خوانی (صدای ممتدی که دخالتی در تغییر حالت قاری ایجاد نمی‌کند)، موجی‌خوانی (ایجاد حالتی موج وار در صدای ممتد) تحریرخوانی (اجرای تحریر در صدای موجی یا ممتد)، جهش‌خوانی (پرتاب یک‌باره‌ی صوت به طبقات بالای صوتی)، معکوس‌خوانی (حرکت پایین رونده صوت از موقعیت کنونی به سمت طبقات پایین

صوتی) و نهفت‌خوانی (استفاده از پایین‌ترین طبقه صوتی در تلاوت) بهره می‌گیرد که همه‌ی شیوه‌های یادشده از ابزار تنوع لحن هستند.

این عامل باعث شده است که تلاوت وی، تلاوتی متنوع و پر تب و تاب و بی‌قرار باشد.

به طور کلی تلاوت شحات انور از نظر تکنیکی، تلاوتی است پرتحریر، سه حرکتی (قرار، جواب، جواب جواب) پرتحرک و در یک کلام تلاوتی ممتاز است.

صدا: از لحاظ تقسیم‌بندی صداها، صدای وی در زمره‌ی صداهای متوسط به بالا قرار می‌گیرد.[۱] کیفیت صدای وی به گونه‌ای است که می‌تواند زیرترین صداها و بم‌ترین آنها را تلاوت کند. دیگر اینکه صدای وی قدرت مانور بسیار بالایی دارد. به گونه‌ای که طبقات صوتی بالا را به راحتی اجرا می‌کند. ویژگی دیگر صدای وی طنین و حجم بالای آن است که شنونده را مسحور خویش می‌سازد.

گفتنیِ دیگر اینکه در یک تقسیم‌بندی، قاریان به دو دسته قاریان صاحب سبک و قاریان مقلد تقسیم می‌شوند که دسته‌ی دوم، نیز به دو گروه مقلدان صرف و کسانی که به تقلید و تألیف می‌پردازند، تقسیم می‌شوند.

شحات انور در دسته‌ی دوم جای می‌گیرد، اما از آن دسته که به تألیف می‌پردازند. بدین معنا که آنچه را از دیگران می‌گیرد در کارگاه تلاوت خویش بازآفرینی کرده و با کیفیتی وصف ناشدنی و کاملاً متفاوت، به شنونده ارائه می‌کند. پرداخت عالی وی به گونه‌ای است که از وی قاری کم نظیری ساخته است. در مقام مقایسه می‌توان وی را با حافظ سنجید. چرا که هر دو از مواد خام و اولیه، معجونی سحرآمیز می‌سازند، یکی با کلام خویش و یکی با صدای خویش.

---

۱. صداهای انسان به دو دسته تقسیم می‌شوند: الف) صدای مردها: ۱. صدای زیر یا تنور(tenor) ۲. صدای متوسط یا باریتون (baritone) ۳. صدای بم یا باس (bass) ب) صدای بچّه‌ها و زنها: ۱. صدای زیر (سپرانوی اوّل) (soprano) ۲. صدای متوسط (سپرانوی دوّم) (mezzo- soprano) ۳. صدای بم (کنترآلتو) (contralto).

تناسب میان مقام و مفهوم آیات

مطلب بسیار مهم در تلاوت ایشان این است که «ایشان دستگاههای موسیقی و حتّی نواختن آنها را در مدت دو سال فراگرفته‌اند» (قاسم احمد، ۸۰). بنابراین او نسبت به مقامات موسیقی اشراف داشته و به رعایت تناسب میان مقام و مفهوم پای‌بند بوده است.

یکی دیگر از رموز زیبایی تلاوت ایشان که بیشتر نادیده انگاشته می‌شود، حافظ قرآن بودن ایشان است که موجب اشراف بیشتر در تلاوت می‌شود. «شرط اساسی برای قاری شدن، حافظ بودن است و با این شرط در واقع انسان اهمیت قاری بودن را می‌یابد» (قاسم احمد، ۸۰).

حال به بررسی یکی از زیباترین تلاوتهای ایشان از آیات ۷ تا ۱۳ سوره‌ی طه می‌پردازیم:

آیات ۷ تا ۱۳ سوره‌ی طه: ﴿وَهَل اتاکَ حَدیثُ موسی (۹) اِذ رَءَا ناراً فَقالَ لِاَهلِهِ امکُثُو اِنّی ءَانَستُ ناراً لَعَلّی ءَاتِیکُم مِّنها بِقَبَسٍ أو أجدَ عَلَی النّارِهُدی (۱۰) فَلَمّا أتاها نُودِی یا موسی (۱۱) اِنّی أنا رَبُّکَ فَأخلَع نَعلَیکَ اِنّکَ بِالوادِالمُقَدَسِ طُوی (۱۲) وَأنا أختَرتُکَ فَاستَمِع لِما یوحی (۱۳)﴾.

(و آیا خبر موسی به تو رسیده است (۹) هنگامی که [از دور] آتشی مشاهده کرد و به خانواده خود گفت [اندکی] درنگ کنید که من آتشی دیدم شاید شعله‌ای از آن برای شما بیاورم یا به وسیله‌ی این آتش راه را پیدا کنم (۱۰) هنگامی که نزد آتش آمد ندا داده شد که ای موسی (۱۱) من پروردگار توام، کفش‌هایت را بیرون آر که تو در سرزمین مقدس طوی هستی (۱۲) و من تو را برای [مقام رسالت] برگزیدم اکنون به آنچه بر تو وحی می‌شود گوش فراده (۱۳)).

از آیه‌ی ۹ سوره، داستان حضرت موسی آغاز می‌شود و در بیش از ۸۰ آیه بخشهای مهمی از زندگی پر ماجرای موسی به تصویر کشیده می‌شود. داستان با یک پرسش آغاز می‌شود – آیا خبر موسی به تو رسیده است؟- «بدیهی است که این استفهام برای کسب

خبر نیست که او از همه اسرار آگاه است. بلکه به تعبیر معروف این استفهام تقریری است و یا به تعبیر دیگر استفهامی است که مقدمه بیان یک خبر مهم است. همان‌گونه که در زبان روزمره نیز هنگام شروع به یک خبر مهم می‌گوییم: آیا این خبر را شنیده‌ای؟» (مکارم شیرازی، ۱۶۶/۱۳).

از دیدگاه معانی و بیان، شروع یک داستان و یا حکایت به صورت پرسشی، ۱ – بر فصاحت و بلاغت کلام می‌افزاید؛ ۲ – هم ذهن و روح شنونده را متوجه کلام می‌سازد و هم طرح پرسش موجب ایجاد حس کنجکاوی و بی‌قراری در مخاطب می‌شود. شروع داستان موسی با این پرسش که «آیا خبر موسی به تو رسیده است؟» نه تنها ذهن و روح مخاطب را به تسخیر خویش در می‌آورد، نوعی حس کنجکاوی و بی‌قراری در او ایجاد می‌کند که خود منشأ پرسشی دیگر در ذهن مخاطب می‌شود، ماجرای موسی چیست؟ پیامد این پرسش کوشش ذهنی مخاطب برای یافتن پاسخ پرسش خویش است.

همچنین شیوه‌ی چینش کلمات در آیه و کوتاه بودن پرسش این معنا را تقویت می‌کند. ۳– تأکید و تقریر خبر. برای نمونه وقتی که گفته می‌شود:

خبر داری از خسروان عجم؟ که کردند با زیردستان ستم

طرح پرسشی کوتاه در مصرع نخست، توجه مخاطب را بیشتر برمی‌انگیزد و چون پاسخ پرسش بی‌درنگ در مصرع دوم آمده در ذهن با تأکید بیشتری جایگزین می‌شود. ٤– موجب استیناس (انس گرفتن مخاطب و سر صحبت را باز کردن) می‌شود.

در ادامه خداوند داستان موسی را باز می‌گوید. بی‌گمان داستانی چنین پر رمز و راز، به راوی توانایی نیاز دارد؛ کسی که بتواند از عهده‌ی روایت آن به خوبی برآید. قاری، هنگام تلاوت یک داستان قرآنی افزون بر این که در مقام قاری قرآن است، باید ایفاگر نقش قصه‌گو نیز باشد.

پاره‌ای از قاریان بدون در نظر گرفتن نقش دوم (قصه‌گویی) آیات را تلاوت می‌کنند. قاری قصه‌گو همچون مادر بزرگ دلسوزی است که با صبر و حوصله بسیار و

گاه با تأکید بر برخی جملات، با لحنی آرام و عاری از تکلف، تک تک کلمات را در ذهن فرزند خویش جای می‌دهد. حضور فیزیکی مادر بزرگ در کنار کودک عامل مهمی در لذت بردن کودک از قصه است. قاری‌ای که نقش دوم را نادیده می‌انگارد، همچون کاست ضبط شده‌ای است که هرچند ممکن است برای دقایقی کودک را سرگرم کند، اما هرگز نمی‌تواند معنا و مفهوم کلام را در جان او زنده کند.

برای فهم بهتر این موضوع کافی است تلاوت شحات انور از سوره‌ی طه را بشنویم.

ویژگیهای این تلاوت

۱- انتخاب مقام رست برای تلاوت این آیات: همان‌گونه که پیش از این گفته شد، رست، ناله‌ی انسان دست از همه چیز شسته برای رسیدن به بهشت است. اجرای این مقام موجب برانگیخته شدن حس مردانگی و شجاعت و جسارت و حرکت برای کشف حقیقت می‌شود. شادروان طباطبایی در تفسیر این آیات می‌نویسد: «سیاق آیه و آیات بعدیش شهادت می‌دهد بر اینکه این جریان در مراجعت موسی به سوی مصر اتفاق افتاده و اهلش نیز با او بوده و این واقعه نزدیکیهای وادی طوی در طور سینا، در شبی سرد و تاریک اتفاق افتاده، در حالی که راه را گم کرده بودند» (طباطبایی، ۱۹۰/۱٤).

موسی در پی آتشی است که بتواند در آن شب وی را از سرما برهاند، یا راهنمایی که راه دنیوی را به وی نشان دهد. غافل از آنکه گرمابخش حقیقی و هدایتگر جاوید در انتظار اوست.

شحات انور برای تلاوت این آیات مقام رست را برمی‌گزیند. چون بهترین شیوه برای روایت سرگذشت انسانهای حقیقت‌جوست. و روایت داستانی مانند داستان موسی که پر فراز و نشیب است، به مقامی نیاز دارد که قدرت مانور بالا و قابلیت انعطاف‌پذیری داشته باشد، به گونه‌ای که قاری بتواند با توجه به معنا و مضمون آیه گوشه مناسب را برگزیند و به تلاوت بپردازد.

همچنین، رست مقامی است بسیار گسترده که قاری می‌تواند در بخشهای گوناگون

تلاوت خود از آن بهره گیرد. کیفیت لحنی این مقام به گونه‌ای است که شخص را به حرکت و کوشش فرا می‌خواند و نوعی حس بی‌قراری و اضطراب را در او پدید می‌آورد. با توجه به آنچه گفته شد، رست، بهترین قالب برای تلاوت این آیات است.

آیات ۹ تا ۱۳ سوره‌ی طه، همچون فیلم کوتاهی است که هر آیه یک سکانس را تشکیل می‌دهد. تفاوت قاری با کارگردان فیلم کوتاه در این است که کارگردان بر شیوه‌ی عملکرد عوامل اجرایی، مانند تصویربردار، صدابردار و بازیگران و... نظارت می‌کند، اما قاری افزون بر کارگردانی، کارگردانی هنری، صدابرداری و.. را نیز بر عهده دارد.

شحات انور با گزینش مقام رست برای تلاوت این آیات، نخست فضا و قالب مناسب را برای روایت بر می‌گزیند، سپس دست در دست موسی به سوی آتش رهسپار می‌شود.

سبک روایت: شحات انور آیات را به گونه ای تلاوت می‌کند، که گویی حادثه‌ای را که به چشم خویش دیده، برای شنونده بازمی‌گوید. این راوی چیره‌دست، مخاطب را تشنه‌تر می‌کند و به یک‌بار کام او را برنمی‌آورد، او همچون ساقیی است که آب در دست ایستاده و جرعه جرعه به تشنه می‌نوشاند.

شحات انور با تأکید و تکرار آیه‌ی نخست، ابتدا حس تشنگی را در شنونده ایجاد کرده و سپس به تدریج کام او را بر می‌آورد.

وقف و ابتدا: یکی از ویژگیهای بارز تلاوت ایشان گذر از مواضع وقف و ابتداست. به این معنا که ایشان علاوه بر مواضعی که در قرآن برای وقف مشخص شده است، آن‌جا که خود لازم می‌داند (با توجه به معنا و سیاق کلام) وقف می‌کند. برای نمونه بر روی لفظ «بقبس» وقف می‌کند، در حالی که هیچ کدام ازنشانه‌های وقف بر روی آن وجود ندارد.

این موضوع برای برخی از قاریان نقص به شمار می‌رود، چون قاری به دلیل تنظیم نکردن تنفس خود دچار کمبود نفس شده و به ناچار، بی‌آنکه دلیلی بلاغی و یا معنایی داشته باشد، وقف می‌کند. اما برخی دیگر همچون شحات انور، از این موضوع مانند

تکنیکی فوق العاده مؤثر برای القاء بهتر معنا و مفهوم بهره می‌گیرند. برای نمونه در تلاوت پیش‌گفته، شاید بتوان گفت ایشان به دو دلیل بر لفظ «بقبس» وقف می‌کند: ۱- معنای کلام کامل است و نقصی در ابلاغ معنای کلام پدید نمی‌آورد. ۲- با توجه به اینکه کلمه‌ی بعد از «بقبس»، «أو» است، شنونده در انتظار می‌ماند تا بقیه‌ی ماجرا برایش روایت شود.

در تلاوت آیه‌ی ۱۳ از همین سوره ﴿و اَنا اخترتُکَ فاستَمِع لِما یوحی﴾ نه تنها بر روی لفظ «فاستَمِع» که هیچ یک ازنشانه‌های وقف را ندارد، وقف می‌کند، بلکه سه بار این آیه را تا همین لفظ خوانده و سپس در مرتبه‌ی چهارم آیه را به صورت کامل تلاوت می‌کند.

باید توجه داشت که تأکید بر روی هر سه لفظ «انا»، «اخترتک»، «فاستَمِع» است .

برای درک بهتر این وقف و تأکید، به مطالب تفسیر ***المیزان*** در پیوند با این آیات می‌نگریم: «وقتی موسی ندای ﴿یا موسی انی انا ربک﴾ را شنید از آن به طور یقین فهمید که صاحب ندا پروردگار او و کلام، کلام اوست. چون کلام مذکور وحیی از خدا بود به او، که خدای تعالی تصریح کرده بر اینکه خدا با احدی جز به وحی و یا از ورای حجاب و یا به ارسال رسول تکلم نمی‌کند، هرچه بخواهد به اذن خود وحی می‌کند ... میان خدا و کسی که خدا با او تکلم می‌کند درصورتی که به وسیله رسول و یا حجاب نباشد و تنها به وسیله‌ی وحی صورت بگیرد، هیچ واسطه‌ای نیست و وقتی هیچ واسطه‌ای نبود، شخص مورد وحی کسی را جز خدا، هم کلام خود نمی‌یابد و در وهمش خطور نمی‌کند و غیرکلام او، کلامی را نمی‌شنود» (طباطبایی، ۱۹۱/۱٤).

بنابراین تأکید بر «انا» تأکید بر این موضوع است که مرجع ضمیر انا، خداوند متعال است و تأکید بر برگزیده شدن موسی به پیامبری است.

تأکید بر «فأستَمِع»: نخستین نکته در این تأکید، ایجاد حس بی‌تابی و کنجکاوی در شنونده است. کنجکاوی برای اینکه بداند خداوند چه چیزی را به موسی خواهد گفت.

شحات انور با نوع تحریری که در تلاوت «فأستَمِع» به کار می‌گیرد (تحریر پلکانی به سمت پایین) نه تنها شور و هیجان را در شنونده پدید می‌آورد، اهمیت موضوع که خداوند به موسی چه خواهد گفت را نیز به ذهن شنونده القاء می‌کند.

پرداختن به همه‌ی تلاوتهای این قاری توانا از این دیدگاه مجال گسترده‌تری می‌خواهد و خود نیازمند کتابی است مفصل و مستقل. در پایان برخی از تلاوتهای ایشان را که از جنبه‌ی پیوند مقام و مفهوم در اوج هستند، با ذکر مقام و محدوده‌ی آن بر می‌شماریم:

قرار مقام بیات: سوره‌ی آل عمران، آیه‌ی ٢٦، تلاوت مجلسی .

قرار مقام بیات: سوره‌ی کهف، آیات ۱۰۷–۱۱۰، تلاوت مجلسی.

قرار مقام بیات : سوره‌ی احزاب، آیات ۳۸ –٤٠، تلاوت مجلسی .

جواب مقام بیات: سوره‌ی کهف، آیات ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۰، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام بیات: سوره‌ی انعام، آیه‌ی ۱۰۷ تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام بیات : سوره‌ی ماعون، آیه‌ی ۱۰۲، تلاوت مجلسی.

****

جواب مقام رست: سوره‌ی تین، آیات ۱–۳، تلاوت مجلسی.

جواب مقام رست: سوره‌ی فلق، آیات ۱–۳، تلاوت مجلسی.

جواب مقام رست: سوره‌ی یس، آیه‌ی ٤٧، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام رست: سوره‌ی تین، آیات ۷ –۸، تلاوت مجلسی.

قرار مقام رست: سوره‌ی الزلزله، ۱–۳ و آیه‌ی ۸، تلاوت مجلسی .

****

قرار مقام عجم : سوره‌ی علق، آیات ۲–۵، تلاوت مجلسی.

جواب مقام عجم: سوره‌ی تکاثر، آیات ۵–۸، تلاوت مجلسی.

جواب جواب مقام عجم: سوره‌ی مائده، آیه‌ی ١١٤، تلاوت مجلسی.

قرار مقام سه‌گاه: سوره‌ی شمس، آیات ٦ الی ١٥، تلاوت مجلسی.
جواب مقام سه‌گاه: سوره‌ی بینه، آیه‌ی اول، تلاوت مجلسی.
جواب جواب مقام سه‌گاه: سوره‌ی قریش، آیات ١-٢، تلاوت مجلسی.
تقطیع: سوره‌ی آل عمران، آیه‌ی ٢٠، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام صبا: سوره‌ی عادیات، آیات ١-٨، تلاوت مجلسی.
قرار مقام صبا: سوره‌ی نازعات، آیات ٣١-٣٣، تلاوت مجلسی.
جواب جواب مقام صبا: سوره‌ی عادیات، آیه‌ی ١٠، تلاوت مجلسی.
تقطیع: سوره‌ی نازعات، آیه‌ی ٣٥، تلاوت مجلسی.
عجم: سوره‌ی عادیات، آیه‌ی ٩، تلاوت مجلسی.

****

جواب مقام حجاز: سوره‌ی فاطر، آیه‌ی ١٥، تلاوت مجلسی.
جواب مقام حجاز: سوره‌ی فیل، آیات ١-٢، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام نهاوند: سوره‌ی طه، آیات ٤٥ -٤٨، تلاوت مجلسی.
جواب جواب مقام نهاوند: سوره‌ی طه، آیات ٤٦، ٤٩، ٥٠، تلاوت مجلسی.
جواب مقام نهاوند: سوره‌ی یس، آیات ٤٣ و٤٤، تلاوت مجلسی.

ب. محمد صدّیق منشاوی

سیستم تلاوت: وی بیشتر تلاوت خود را با مقام بیات شروع می‌کند. البته مقام بیات را دو حرکتی تلاوت می‌کند؛ یعنی فقط قرار و جواب مقام بیات را تلاوت می‌کند. سپس وارد مقام رست شده و معمولاً این مقام را سه حرکتی اجرا می‌کند؛ یعنی افزون بر قرار و جواب، جواب جواب را نیز تلاوت می‌کند (البته در مقام رست نیز بیشتر جواب جواب را اجرا نمی‌کند). سپس دو نفس بیات خوانده و آن‌گاه وارد مقام

صبا می‌شود. در پاره‌ای از تلاوتهای ایشان مقام حجاز نیز دیده می‌شود که این مقام را نیز بیشتر سه‌حرکتی تلاوت می‌کند و سپس فرود می‌آید .

ویژگیهای صدا و تلاوت وی

صوت زیبا، لحن گرم و حزین، تلفظ صحیح و بیان قوی کلمات از ویژگیهای بارز تلاوت شادروان منشاوی است. نکته‌ی مهم دیگر اینکه مرحوم منشاوی را با لقب حزین القرّاء می‌شناسند. حزن و اندوه ویژه‌ای که در تلاوتهای این استاد بزرگ وجود دارد به تلاوتهای وی جذبه و زیبایی خاصی می‌بخشد به گونه‌ای که کمتر کسی را می‌توان پیدا کرد که از شنیدن تلاوتهای ایشان در تفکر و تعمق فرو نرود.

«اگر بخواهیم محمد صدّیق را بشناسیم، شاید بهتر آن باشد که در تذکره‌ی عرفا و صوفیان عصر به جستجوی او بپردازیم، چرا که محمد صدّیق پیش از آنکه یک قاری باشد، یک صوفی است. صوفی‌ای که خرقه‌ی زهد بر تن کرده و رایحه‌ی معرفت و زهد از جای جای تلاوتش بر می‌خیزد» (قاسم احمد، ۳٦).

ویژگی حزن در تلاوت که به جرأت می‌توان گفت تنها، ویژه‌ی خود اوست حزن ذاتی مقام صبا را دو چندان می‌کند، به گونه‌ای که شنونده می‌تواند هق هق گریه را از لابه‌لای الفاظش بشنود .

یکی از مهم‌ترین صفات کاربردی حروف در تجوید و تلاوت قرآن کریم، صفت قلقله است که در تجوید به معنای حرکت مختصر دادن به حرف ساکن است و پنج حرف «ق، ط، ب، ج، د» را در برمی‌گیرد و بر روی هم ترکیب «قطب جد» می‌سازد.

مطلب مهمی که قاری باید به آن توجه داشته باشد، این است که اولاً این حرکت به کسره یا فتحه‌ی کامل بدل نشود و از سوی دیگر بیست و سه حرف مابقی صفت قلقله نگیرند. ادای حروف در تلاوت ایشان به گونه‌ای است که گویا همه‌ی حروف و کلمات بی‌قرار و مضطربند، همه متحرکند بی‌آنکه حرکتی به بیست و سه حرف دیگر بدهد.

ادای حروف در تلاوت ایشان به گونه‌ای است که گویا هر یک از حروف موجود

زنده‌ای بی‌قرار و ناآرام است. خواه حروف «قطب جد» خواه بقیه‌ی حروف.

تلاوت منشاوی در مقایسه با قاریان دیگر همچون ارکستر و تک‌نوازی است. بدین معنا که گویی، جمعی از نوازندگان با سازهای مختلف در حال نواختن قطعه‌ای محزون هستند. تلاوتهای او به ویژه در مقام صبا به گونه‌ای است که شنونده احساس می‌کند ترکیبی از تلاوت قرآن، هق هق گریه و آوای دلنواز نی در مقام دشتی را می‌شنود. یکی دیگر از ویژگیهای تلاوت وی استفاده از شبه تحریرهای بسیار زیبا و جذّاب است. از میان بیست و هشت حرف زبان عربی، هفت حرف «ن، و، ع، ل، م، ی» تحریرپذیرند. افزون بر این حروف صداهای کشیده و مواضعی که ادغام، اخفاء و مدّ صورت می‌گیرد نیز تحریرپذیرند. منشاوی با استفاده از این مواضع تحریرهای بسیار زیبا و جذاب ابداع کرده است.

صدا

از نظر قدرت مانور صدا، صدای وی در درجه‌ای پایین‌تر از صدای شحات انور قرار می‌گیرد. با وجود این ایشان صدایی پرطنین، دلنشین و تحریرپذیر دارند. وی در زمره‌ی قاریان صاحب سبک قرار می‌گیرد که سبکی ویژه و خاص خود را دارد .

جذابیت سبک خاص وی سبب شده است که بیشتر مبتدیان برای شروع قرائت از وی تقلید کنند و مقلدان فراوانی در سراسر دنیای اسلام به سبک وی به تلاوت قرآن بپردازند.

تناسب میان مقام و مفهوم آیات

قاری چیره‌دست همانند یک ژیمناست‌کار حرفه‌ای بر روی دارحلقه عمل می‌کند، شروع مناسب، اجرای حرکات قدرتی و فنی و در پایان، فرود موفق سه بخش بنیادی کار او را تشکیل می‌دهند.

تلاوت یک قاری نیز به چهار بخش کلی و عمده تقسیم می‌شود که عبارتند از: ۱- شروع تلاوت؛ ۲- میانه تلاوت؛ ۳- اوج تلاوت؛ ٤- فرود و پایان تلاوت.

جمال کامیاب در این باره می‌نویسد: «پس از استعاذه و بسمله قاری با صدای غیرمرتفع و پایین، آیات را به دنبال هم تلاوت می‌کند و در هر نفس از گوشه‌های مختلف و مناسب مقام مربوط استفاده می‌کند و ارتفاع صدا افزوده می‌شود تا به تدریج به مرحله‌ی متوسط می‌رسد و به اقتضای شرایط نغمه‌های جدیدی را به کار می‌گیرد. یک شروع خوب در ارائه‌ی یک تلاوت زیبا بسیار مؤثر است و قاری باید بر پایه‌ی برنامه‌ریزی خود و نغماتی که قصد استفاده از آنها را دارد، قرائت خود را شروع کند» (کامیاب، ۷۱).

ناگفته پیدا است که قاری مسلط، پیش از شروع به تلاوت با توجه به مفهوم و معنای آیات برای خود مشخص می‌کند که باید از چه مقام و نغمه‌ای استفاده کند تا تلاوتش تلاوتی دلنشین و مناسب مقام باشد.

قاریان بزرگ نه تنها پیوند میان مقام و مفاهیم آیات را در نظر گرفته و تلاوت خویش را بر پایه‌ی آن برنامه‌ریزی می‌کنند، بلکه گاهی دیده می‌شود که قاری پیوند مفهوم و معنا را با محدوده‌ی مقامات نیز رعایت می‌کند. برای فهم بهتر این نکته به بررسی تلاوت منشاوی از آیات ٤ الی ٦ سوره‌ی یوسف در جواب مقام بیات و آیات ۱۱ و ۱۲ و آیات ٢٤ و ۲۵ همین سوره می‌پردازیم:

﴿اذ قالَ یوسُفُ لأبیهِ یا أبَتِ إنّی رَأیتُ أحَدَ عَشَرَ کوکَباً و الشّمسَ وَالقَمَرَ رَأیتُهُم لی ساجدینَ (۴) قالَ یا بُنَی لا تَقصُص رُؤیاکَ عَلی إخوَتِکَ فَیکیدوُا لَکَ کیداً إنَّ الشّیطان لِلإنسانِ عَدُوٌّ مُبین (۵) وَ ذالِکَ یجتَبیکَ رَبُکَ و یعَلِّمُکَ مِن تأویلِ الأحادیثِ وَ یتِمُ نِعمَتَهُ عَلیکَ وَ عَلی آلِ یعقوبَ کَما أتمّها عَلی أبَوَیکَ مِن قَبلُ إبراهیمَ و إسحق إنَّ رَبَّکَ عَلیمٌ حَکیمٌ (۶).... قالوا یا أبانا ما لَکَ لا تَأمَنّا عَلی یوسُفَ وَ إنّا لَهُ لَناصحونَ (۱۱) أرسِلهُ مَعَنا غَداً یرتَع و یلعَب وَ إنّا لَحافظونَ (۱۲)﴾

((یاد کن) زمانی را که یوسف به پدرش گفت: (ای پدر)، من (درخواب) یازده ستاره را با خورشید و ماه دیدم. دیدم (آنها) برای من سجده می‌کنند.(٤) (یعقوب)

گفت: ای پسرک من خوابت را برای برادرانت حکایت مکن که برای تو نیرنگی می‌اندیشند، زیرا شیطان برای آدمی دشمنی آشکار است.(۵) و این‌چنین، پروردگارت تو را بر می‌گزیند و از تعبیر خواب به تو می‌آموزد و نعمتش را بر تو و بر خاندان یعقوب تمام می‌کند، همان‌گونه که قبلاً بر پدران تو، ابراهیم و اسحاق، تمام کرد. در حقیقت، پروردگار تو دانای حکیم است.(٦)

[وبرای انجام این کار، برادران نزد پدر آمدند] گفتند: (پدرجان! چرا تو درباره‌ی [برادرمان] یوسف، به ما اطمینان نمی‌کنی؟ در حالی که ما خیرخواه او هستیم. (۱۱) فردا او را با ما [به خارج شهر] بفرست تا غذای کافی بخورد و تفریح کند، و ما نگهبان او هستیم (۱۲)).

در ***تفسیر نمونه*** درباره‌ی این آیات آمده است: «قرآن داستان یوسف را از خواب عجیب و پرمعنی او آغاز می‌کند. زیرا این خواب در واقع نخستین فراز زندگی پر تلاطم یوسف به شمار می‌رود. یک روز صبح با هیجان و شوق به سراغ پدر آمد و پرده از روی حادثه‌ی تازه‌ای برداشت که در ظاهر چندان مهم نبود؛ اما در واقع شروع فصل جدیدی را در زندگانی او اعلام می‌کرد ... جمله‌ی «رأیتُ» برای تأکید و قاطعیت در این آیه تکرار شده است. اشاره به این که من چون بسیاری از افراد که قسمتی از خواب خود را فراموش می‌کنند و با شک و تردید از آن سخن می‌گویند نیستم. من با قطع و یقین دیدم که یازده ستاره و خورشید و ماه در برابرم سجده کردند، در این موضوع شک و تردیدی ندارم» (مکارم شیرازی، ۳۰۸/۹).

آیه‌ی نخست از لحاظ معانی و بیان، براعت استهلالی بسیار ظریفی است برای شروع حوادث و اتفاقاتی که چه بسا در آینده رخ دهد. آیه‌ی بعد این معنا را تقویت می‌کند به ویژه با تأکید فراوانی که در کلام شده است.

«... و لذا [یعقوب] به یوسف خطابی مشفقانه کرد و فرمود: یا بُنَی: ای پسرک عزیزم، و قبل از آنکه خواب او را تعبیر کند از در اشفاق، اول او را نهی کرد از اینکه

رؤیای خود را برای برادرانش نقل کند و آنگه بشارتش داد به کرامت الهی که در حقش رانده شده» (طباطبایی، ۱۰۵/۱۱).

سبک و سیاق بیان کلام به گونه‌ای است که گویی حادثه‌ای در راه است؛ حادثه‌ای که روان یعقوب را آزار داده و او می‌تواند آن را پیش‌بینی کند. دلیل این مدعا آن که «یعقوب(ع) در جواب یوسف نفرمود: من می‌ترسم درباره‌ات نقشه‌ی شومی بریزند و یا ایمن نیستم از اینکه نابودت کنند بلکه فرمود: نقشه می‌ریزند و تازه همین بیان را هم با مصدر تأکید نموده فرمود: ﴿یکیدو لَکَ کَیداً﴾ زیرا مصدر (کَیداً) که مفعول مطلق است که یکی از وسایل تأکید است. علاوه بر این کلام خود را با جمله‌ی ﴿إنَّ الشّیطانَ لِلإنسانِ عَدُوٌّ مُبینٌ﴾ تعلیل و تأکید کرده است» (همو، ۱۰۶/۱۱).

منشاوی آیات ٤ تا ٦ را در مقام بیات تلاوت می‌کند. چنین می‌نماید که وی به چند دلیل مقام بیات را برای تلاوت آیات یادشده برگزیده است:

۱ـ این آیات، آیات ابتدایی سوره‌ی یوسف به شمار می‌روند. بیشتر قرّاء ابتدای تلاوت خویش را با این مقام آغاز می‌کنند.

۲ـ این آیات مانند براعت استهلال برای آیات بعد هستند، پس بهتر است که در مقام بیات و با پرده‌ی صوتی پایین و یا متوسط اجرا شود.

۳ـ پیش از این گفته شد که تأثیر این مقام به تصویر کشیدن آرامش همراه با غم است، مفهوم این آیات از یک سو یادآور مصائب و مشقاتی است که از سوی برادران یوسف برای وی پیش آمده است و از سوی دیگر تصویرگر شادی و شعفی است که در پایان داستان روح و روان یوسف را می‌نوازد.

٤ـ دیگر آنکه بهترین جایگاه برای اجرای این مقام افزون بر ابتدا و انتهای آیات، تلاوت آیاتی است که در برگیرنده‌ی حکایات باشند.

در ادامه‌ی تلاوت، ایشان آیات یازده و دوازده را که حاوی مکر برادران یوسف برای اقناع یعقوب است، در مقام صبا تلاوت می‌کند. این مقام شنونده را به کنکاش و

بررسی گذشته فرا می‌خواند. به سخن دیگر این مقام برانگیزنده‌ی نوعی حس نوستالوژیک (بازگشت به کودکی) در انسان است. به گونه‌ای که با بازگشت انسان به گذشته و یادآوری حوادث و اتفاقاتی که رخ داده است او را بر آن می‌دارد تا از آنها پند بگیرد. همچنین این مقام باعث ایجاد حس مراقبه در شنونده می‌شود.

مقام صبا، یکی از کارآمدترین و شیواترین مقامها برای به تصویر کشیدن عاقبت نیک مؤمنان و فرجام بد گنه‌کاران است که منشاوی مناسب حال و مقام از آن در تلاوت این آیات بهره گرفته است.

شیوه‌ی قرائت آیات و وقف و ابتدا: ایشان در مرتبه‌ی اول، از ابتدای آیه تا لفظ «القمر» را در یک نفس تلاوت می‌کنند و جمله‌ی ﴿رَأَیتُهُم لی ساجدینَ﴾ را که برای جمله‌ی پیش از خود حال است، تلاوت می‌کند. به سخن دیگر بر روی لفظ «القمر» بدون داشتن هیچ یک از نشانه‌های وقف، وقف می‌کند. شاید بتوان سه دلیل زیر را برای این وقف برشمرد: ۱ـ ایجاد حالت انتظار در شنونده، به ویژه با فرود یک باره بر روی لفظ «القمر»؛ ۲ـ تأکید و بزرگ‌نمایی سجده‌ی ماه و خورشید و یازده سیاره در مقابل حضرت یوسف؛ ۳ـ آماده کردن ذهن مخاطب برای روایت داستان. سپس برای اینکه شنونده را با فضای داستان آشنا کند از عبارت «یا أَبَتِ» تا انتهای آیه را تلاوت می‌کند، سپس در مرحله‌ی سوم تمام آیه را تلاوت می‌کند.

از شاه‌کارهای تلاوت منشاوی تلاوت آیه‌ی بیست و پنج سوره‌ی یوسف است، به گونه‌ای که پرداختن به همه‌ی ریزه‌کاریهای این تلاوت، خود می‌تواند موضوع مقاله‌ای مفصل باشد. یکی از ابزار مهمی که وی به تناسب و برای استقرار معنای کلام در ذهن شنونده از آن بهره می‌گیرد سکت (مکث کوتاه) است.

﴿و استبقا البابَ وَقدّت قَمیصَهُ مِن دُبُرٍ وَ أَلفَیا سَیّدَها لَدا أَلبابَ قالَت ما جَزاءُ مَن أرادَ بِأهلِکَ سوءًا إلّا أن یسجَنَ أو عذابٌ أَلیمٌ﴾ (یوسف/ ۲۵).

(و هر دو به سوی در دویدند [در حالی که همسر عزیز، یوسف را تعقیب می‌کرد]؛

و پیراهن او را از پشت [کشید] و پاره کرد. و در این هنگام آقای آن زن را دم دریافتند. آن زن گفت: کیفر کسی که بخواهد نسبت به اهل تو خیانت کند، جز زندان و یا عذاب دردناک، چه خواهد بود؟!).

موضوع آیه، کام خواهی زلیخا از حضرت یوسف است که منشاوی با سکت بر روی الفاظ: «جزاء، من، سوء، الّا، عذاب» مرحله به مرحله‌ی این واقعه را برای شنونده به شیوه‌ی ملموس و عینی ترسیم می‌کند. وی در تلاوت این آیه همچون معلمی عمل می‌کند که گهگاه در اوج سخنش برای متوجه کردن دانش‌آموزان به بحث سکوت می‌کند و دوباره ادامه‌ی مطلب را از سر می‌گیرد. از دیگر سو شیوه‌ی تلاوت این آیه به شکلی است که گویا کسی به شدّت گریه می‌کند. به گونه‌ای که از فرط گریه هق هق او بیش از سخنش آشکار است. گریه و سیل اشک به او مجال سخن گفتن نمی‌دهند و به ناچار بریده بریده سخن می‌گوید.

در پایان پاره‌ای از تلاوتهای ایشان را در مقامهای مختلف می‌آوریم:

قرار مقام بیات: سوره‌ی شعراء، آیات ۵۲–۵۹، تلاوت مجلسی.

قرار مقام بیات: سوره‌ی شعراء، آیات ۱۸۱–۱۸٦، تلاوت مجلسی.

جواب مقام بیات: سوره شعراء، آیات ۱۹۲–۱۹٦، تلاوت مجلسی.

جواب مقام بیات: سوره‌ی ضحی، آیات ٦–۸، تلاوت مجلسی.

جواب مقام بیات: سوره‌ی قصص، آیات ٦۸–۷۰، تلاوت مجلسی.

****

قرارمقام رست: سوره‌ی حمد، آیات ۱–۷، تلاوت مجلسی.

قرار مقام رست: سوره‌ی الرّحمن، آیات ۱–٤ ، تلاوت مجلسی.

قرارمقام رست: سوره‌ی آل عمران، آیات ۱۲–۱۳، تلاوت مجلسی.

جواب مقام رست: سوره‌ی واقعه، آیات ۹۰–۹۱، تلاوت مجلسی.

جواب مقام رست: سوره‌ی ق، آیات ٤۱–٤٤، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام عجم: سوره‌ی فرقان، آیه‌ی٦٣، تلاوت مجلسی.
جواب مقام عجم: سوره‌ی توبه، آیه‌ی ٤٠، تلاوت مجلسی.
جواب مقام عجم: سوره‌ی شعراء، آیات ٦٣-٦٧، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام سه‌گاه: سوره‌ی روم، آیات ٢٨ -٢٩، تلاوت مجلسی.
جواب مقام سه‌گاه: سوره‌ی آل عمران، آیات ٢٦-٢٧، تلاوت مجلسی.
جواب جواب مقام سه‌گاه: سوره‌ی یوسف، آیه‌ی ٢٢، تلاوت مجلسی.
تقطیع: سوره‌ی آل عمران، آیه‌ی ٣٢، تلاوت مجلسی.
تقطیع: سوره‌ی فرقان، آیه‌ی ٧١، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام صبا: سوره‌ی شعراء، آیات ١٩٧-٢٠٢، تلاوت مجلسی.
جواب مقام صبا: سوره‌ی شعراء، آیات ٢٠٢ -٢٠٤، تلاوت مجلسی.
جواب مقام صبا: سوره‌ی زخرف، آیه‌ی ٨٤، تلاوت مجلسی.
تقطیع: سوره‌ی شعراء، آیات ١٩٢-١٩٥، تلاوت مجلسی.
قرار مقام حجاز: سوره‌ی شعراء، آیات ٢٠٩-٢١٦، تلاوت مجلسی.
جواب مقام حجاز: سوره‌ی فجر، آیات ٢٣-٢٥، تلاوت مجلسی.
قرار مقام نهاوند: سوره‌ی انفال، آیات ١٥-١٩، تلاوت مجلسی.
جواب مقام نهاوند: سوره‌ی اسراء، آیات ٥٩ -٦٠، تلاوت مجلسی.

ج. عبدالباسط محمد عبدالصمد

سیستم تلاوت: وی ابتدا با مقام بیات تلاوت خود را آغاز می‌کند (بیات را دو حرکتی می‌خواند). پس از مقام بیات به مقام صبا منتقل می‌شود. عبدالباسط بیشتر در صبا گوشه‌هایی از عجم را تلاوت می‌کند. سپس وارد حجاز می‌شود و پس از آن از مقامهای متعدد استفاده می‌کند که متغیر است. جمال کامیاب در «آموزش صوت و لحن

قرآن کریم» درباره‌ی عبدالباسط می‌نویسد: «از نظر سرعت در قرائت در مقایسه با مصطفی اسماعیل و دیگر قاریان مشهور معمولاً سریعتر می‌خواند. شروع تلاوتهای وی از نظر لحن و پرده‌ی صوتی بسیار زیباست و اغلب خیلی زود اوج می‌گیرد، چون در انتقال از مقام بیات اوج می‌گیرد به صبا منتقل می‌شود. ولی قاریانی که در بیات آغازین خیلی اوج نمی‌گیرند بعد از بیات به مقام رست منتقل می‌شوند» (کامیاب، ۸۰).

وی بیشتر، تلاوت را آرام و روان شروع کرده و سپس خیلی زود اوج می‌گیرد. ایشان از معدود استادانی است که با وجود اینکه بخش فراوانی از تلاوت او در اوج صورت می‌گیرد، تلاوتش به هیچ وجه خسته‌کننده نیست بلکه به عکس برانگیزاننده و انقلابی است؛ معمولاً پس از تلاوت چند آیه در اوج به سراغ نهفت‌خوانی می‌رود. معمولاً یک آیه و یا بخشی از یک آیه را نهفت‌خوانی کرده و سپس دوباره اوج می‌گیرد.

ویژگیهای تلاوت

استاد عبدالباسط بدون تردید یکی از برجسته‌ترین قاریان عصر حاضر بوده است. «وی سبکی جدید ابداع کرده که لحنی زیبا و ویژه‌ی خود دارد. لحن استاد مورد پسند عارف و عامی است. صدای رسا و تحریرات زیبای او در قرائت قرآن جاذب قلوب است. او در تلاوت چنان رسایی و کمال به همراه دارد که هیچ گاه انسان از تکرار و شنیدن صوت او خسته نمی‌شود. اگر کسی یکی از تلاوتهایش را مکرر شنیده باشد، باز که استماع می‌کند اشتیاقش در شنیدن آن بیشتر شعله‌ور می‌گردد و بیش از پیش بدان متوجه می‌شود. این ویژگیها باعث می‌شود که نشاطی در شنونده ایجاد شود. لحن جاذب، تجوید خوب، آهنگ زیبا، رسایی صدا، نفس طویل و کافی در پیوستن آیات به یک‌دیگر، تحریرهای بجا و دقیقی که در برخی موارد به کار می‌برد، از نظر صوتی خصایصی است که استاد را برجسته کرده و محبوب ساخته است» (کامیاب، ٤٦ – ٤٥).

عبدالباسط از جمله قاریانی است که در عین اینکه از لحاظ فنی و تکنیک صوت، در عالی‌ترین درجه قرار دارد و اهل فن او را تحسین و ستایش می‌کنند، حتی جالب‌تر

اینکه گاه توجه اهل کتاب را به خود جلب می‌کند، به گونه‌ای که تعداد فراوانی از اهل یهود و مسیحیت پس از شنیدن صوت زیبای استاد به دین اسلام گرویده‌اند. عامل دیگر که پیش از این نیز بدان اشاره شد، طویل النفس بودن ایشان است که شنونده را مجذوب و مسحور خویش می‌سازد. مهم‌تر اینکه قرائت آیات، تنها به قصد زیبایی ظاهری، به صورت متوالی قرائت نمی‌شود، بلکه عمدتاً به دو دلیل عمده‌ی زیر این گونه قرائت می‌شود:

۱ـ گاه چند آیه معنای زنجیروار دارند. مانند آیات ۱-۹ سوره‌ی تکویر که در یک نفس آن را تلاوت می‌کند که از لحاظ زیبایی صوت و صدا و رعایت معانی و مفاهیم و ارتباط معنا با مقام انتخابی به بهترین شکل ممکن است.

۲ـ گاه پس از خواندن چند آیه، بخشی از آیه‌ی بعد که گاه سؤالی است و به جواب نیاز دارد و گاه شروع بحث جدیدی است، تلاوت می‌کند که در حکم مقدمه‌چینی برای ذکر مسئله و آماده کردن ذهن مخاطب است.

این گونه تلاوت باعث می‌شود که شنونده در فاصله‌ی بین تلاوت آیه با آیه‌ی بعد مجال تفکر بیابد، از سوی دیگر موجب متمکن شدن معنا در ذهن و ضمیر مخاطب می‌شود.

عامل اساسی و مهم دیگر در تلاوتهای عبدالباسط، رعایت تناسب میان مقام و مفهوم آیه است. شهید مطهری در این باره می‌گوید: «چرا تلاوت قرآن عبدالباسط به این اندازه در کشورهای اسلامی توسعه پیدا کرده است؟ برای اینکه عبدالباسط با صدا و آهنگ عالی و با دانستن انواع قرائتها و آهنگها و شناختن اینکه هر سوره‌ای را با چه آهنگی باید تلاوت نمود، می‌خواند. فرض کنید سوره‌ی شمس یا ضحی با چه آهنگی مناسب است بنابراین او سعی می‌کند که معنا و مفهوم آیات را در هنگام تلاوت برای مستمعین به صورت عینی و ملموس درآورد» (مطهری، ۱۹۵).

صدا

عبدالباسط در زمره‌ی قاریان صاحب سبک قرار می‌گیرد که از تقلید و تألیف به دور است. صدای وی ویژگی کم‌نظیری دارد که می‌توان آن را برّایی صدا نامید. به این

معنا که پاره‌ای از صداها فقط فضای محدودی را تحت الشعاع قرار می‌دهند، حال آنکه پاره‌ای از صداها به گونه‌ای است که فضا را شکافته و در گوش و جان مستمع جای‌گیر می‌شود.

امروزه با وجود سیستمهای صوتی پیشرفته بسیاری از نقایص صدا از جمله کم حجم بودن، قدرت مانور پایین و خش‌دار بودن صدا کمتر خود را نشان می‌دهد. و از سوی دیگر به برّایی صدای قاری که امتیازی ویژه برای او به شمار می‌رود، کمتر توجه می‌شود.

نکته‌ی مهم دیگر درباره‌ی صدا و لحن ایشان، جذابیت و گیرایی آن است. به گونه‌ای که گاه شنونده احساس می‌کند به زبان وی قرآن تلاوت می‌کند. البته از این نکته نیز نباید چشم پوشید که گاه همین جذابیت و گیرایی و حجم بالای صدا چنان شنونده را مسحور خویش می‌سازد که مخاطب از درک معنای آیه باز می‌ماند و فقط به هنگام وقف ناخودآگاه و بی‌اختیار زبان به تحسین می‌گشاید، بی‌آنکه معنا را بداند. یکی دیگر از رموز ماندگاری صدای عبدالباسط را باید در سادگی تلاوت وی جستجو کرد، به گونه‌ای که در مقایسه با استادانی مانند مصطفی اسماعیل، شحات انور تلاوتی بسیار ساده دارد. راز دیگر ماندگاری تلاوت وی سرعت تلاوت است. انسان ماشینی عصر حاضر می‌خواهد سریع‌تر بشنود و بفهمد، پس به سراغ تلاوتی می‌رود که در عین زیبایی و جذابیت با سرعت بیشتری با او سخن بگوید. ویژگی دیگر تلاوتهای وی جان بخشی است به گونه‌ای که هر انسان غفلت‌زده و خمودی را به تفکر و تعمق وا می‌دارد. پس بی دلیل نیست که امروزه می‌بینیم تلاوت ایشان نسبت به تلاوتهای استادان دیگر با اقبال عمومی بیشتری روبرو می‌شود.

تناسب میان مقام و مفهوم آیات

عبدالباسط را می‌توان قاری انذار (هشداربودن)، تبشیر (مژده دادن) و سوگند نامید. بررسی تلاوتهای موجود ایشان به ویژه تلاوتهای مجلسی – که مبنای بحث ماست –

نشان می‌دهد که وی به تلاوت سوره‌های کوتاه قرآن کریم که دارای آیه‌های کوتاه نیز هستند، اشتیاق ویژه‌ای دارد؛ به گونه‌ای که اغلب حتی پس از تلاوت سوره‌های بلند نیز به سوره‌های کوتاه گریز می‌زند که بیشتر این سوره‌ها درون‌مایه‌ی انذار و تبشیر و آگاه‌سازی مخاطب دارند. تلاوت‌های مجلسی ایشان بیشتر شامل همین سوره‌های کوتاه است.

قالبی که عبدالباسط برای این آیات برمی‌گزیند، مقام رست و بیات و در پاره‌ای از مواقع مقام صبا است. دو مقام رست و بیات از کاربردی‌ترین و گسترده‌ترین مقامات قرآنی است. این دو مقام به دلیل داشتن گوشه‌های مختلف و متعدد که هر یک کیفیتی متفاوت با دیگری دارد، این امکان را برای قاری فراهم می‌سازد که در قسمتهای مختلف قرائت خویش از آن بهره گیرد. بررسی کلی تلاوتهای ایشان نشان می‌دهد که بیشتر تلاوتهای خود را در این مقام اجرا می‌کند، و با توجه به درون‌مایه‌های آیاتی که بر می‌گزینند بهترین قالب است.

یکی از تلاوتهای بسیار زیبای ایشان تلاوت سوره‌ی شمس است. «حاصل مضمون این سوره این است که انسان که با الهام خدایی تقوا را از فجور و کار نیک را از کار زشت تمیز می‌دهد اگر بخواهد رستگار شود باید باطن خود را تزکیه کند و آن را با پرورش صالح بپروراند و رشد دهد، با تقوا بیاراید و از زشتیها پاک کند، و گرنه از سعادت و رستگاری محروم می‌ماند، هر قدر بیشتر آلوده‌اش کند و کمتر بیاراید محرومیتش بیشتر می‌شود و آن‌گاه به عنوان شاهد، داستان ثمود را ذکر می‌کند» (طباطبایی، ٤٩٦/٢٠).

در آغاز این سوره، یازده قسم یاد شده است. عبدالباسط آیات ۱تا ۸ این سوره را در جواب مقام رست تلاوت می‌کند که در زمره‌ی زیباترین تلاوتهای ایشان است. همچنین آیات ۱تا ۵ سوره‌ی ضحی که درون‌مایه‌ی بشارت دارد.

از دیگر تلاوتهای بسیار جذاب و زیبای عبدالباسط تلاوت سوره‌ی تکویر است.

«به هر حال این سوره بر دو محور دور می‌زند: «محور اول آیات آغاز این سوره

است که بیانگر نشانه‌هایی از قیامت و دگرگونیهای عظیم در پایان این جهان و آغاز رستاخیز است. در محور دوم سخن از عظمت قرآن و آورنده‌ی آن و تأثیرش در نفوس انسانی می‌گوید. و این قسمت با سوگندهایی بیدارکننده و پرمحتوا همراه است» (مکارم شیرازی، ۱٦٦/۲٦).

این سوره از جمله سوره‌هایی است که عبدالباسط بارها آن را تلاوت کرده است. از زیباترین تلاوتهای ایشان تلاوت آیات ۱تا ۹ سوره‌ی تکویر در یک نفس تلاوت است که از لحاظ انتخاب مقام، طبقه‌ی صوتی و سکتهای بسیار زیبا در زمره‌ی بهترین تلاوتها قرار می‌گیرد.

وقف و ابتدا

پیش از این درباره‌ی گذر از موازین وقف و ابتدا به تفصیل سخن گفته شد. استاد عبدالباسط نیز همچون شحات انور و منشاوی، افزون بر رعایت موازین وقف و ابتدا، در مواضع دیگر متناسب با معنا و سیاق کلام، به وقف اقدام می‌کند.

عنصر مهم دیگری که وی در تلاوت خود در جهت القای بهتر مفهوم آیات از آن بهره می‌گیرد، اختلاف قرائت است که به فراوانی آن را به کار می‌گیرد.

یکی از بارزترین نمونه‌های آن، تلاوت آیه‌ی۲۳ سوره‌ی یوسف است. که لفظ هَیت را به چهار روایت متفاوت تلاوت می‌کند: هَیتَ، هِئتَ، هِیتَ، هَیتُ .

استفاده از اختلاف قرائات، به عنوان یکی از تکنیکهای قرائت، افزون بر جلب توجه مخاطب، در القای معنا نیز نقشی اساسی ایفا می‌کند.

در پایان پاره‌ای از تلاوتهای ایشان را در مقام‌های مختلف می‌آوریم:

قرار مقام بیات: سوره‌ی حجرات، آیات ۱–۲، تلاوت مجلسی.

قرار مقام بیات، سوره‌ی نبأ، آیات ۳۱–۳۲، تلاوت مجلسی.

قرار مقام بیات: سوره‌ی رعد، آیات ۱–۲، تلاوت مجلسی.

جواب مقام بیات: سوره‌ی حجر، آیات ۸۹ –۹۱، تلاوت مجلسی.

جواب مقام بیات: سوره‌ی کهف، آیات ٦٧-٦٩، تلاوت مجلسی.
جواب مقام بیات: سوره‌ی شمس، آیات ۱-۸، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام رست: سوره‌ی مائده، آیات ۲۵-۲۷، تلاوت مجلسی.
قرار مقام رست: سوره‌ی غاشیه، آیات ۲۵-۲٦، تلاوت مجلسی.

****

جواب مقام عجم: سوره‌ی ضحی، آیه‌ی ۱۱، تلاوت مجلسی.
قرار مقام سه گاه: سوره‌ی شمس، آیات ۹-۱۳، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام صبا: سوره‌ی کهف، آیات ٦۳-٦٤، تلاوت مجلسی.
جواب مقام صبا: سوره‌ی قیامت، آیات ١٤-۱۵، تلاوت مجلسی.
جواب مقام صبا: سوره‌ی کهف، آیه‌ی ۷۱، تلاوت مجلسی.
جواب جواب مقام صبا: سوره‌ی مدثر، آیات ۳۳-۳٦، تلاوت مجلسی.

****

قرار مقام حجاز: سوره‌ی غاشیه، آیات ۱۷-۲۲، تلاوت مجلسی.
قرار مقام حجاز: سوره‌ی حشر، آیه‌ی ۲۱، تلاوت مجلسی.
قرار مقام حجاز: سوره‌ی هود، آیه‌ی٤۳، تلاوت مجلسی.
قرار مقام حجاز: سوره‌ی مدثر، آیات ٤۳-٤۷، تلاوت مجلسی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

یکی از ویژگیهای برجسته و ممتاز یک تلاوت کامل، رعایت پیوند میان مفاهیم آیات با مقام است چون رعایت این امر موجب تأثیر مضاعف بر شنونده و القای بهتر معنا خواهد شد. همان‌گونه که در بررسی شیوه‌ی قرائت سه قاری بزرگ قرآن نشان داده شد، شیوه‌ی خواندن، یکی از راههای تاثیرگذاری بیشتر بر مخاطب است. گاهی

اوقات انسان ممکن است بی‌توجه از کنار مطلبی بگذرد، اما وقتی همان مطلب را با صوتی خوش بشنود امکان اینکه توجه او بیشتر به مطلب جلب شود بسیار بیشتر است؛ از همین رو بهتر است با بهره‌گیری از تکنیکهایی که استادان بنام، در گستره‌ی قرائت قرآن استفاده کرده‌اند، زمینه را برای پیوند همه‌جانبه‌ی مخاطبان با آیات قرآن و مفاهیم تعالی‌بخش آن فراهم سازیم.

منابع

– خالقی، روح‌الله؛ ***سرگذشت موسیقی ایرانی***، به کوشش ساسان سپنتا، تهران، انتشارات صفی علیشاه.

– ———— ؛ ***نظری به موسیقی***، تهران، انتشارات صفی علیشاه.

– شرتونی، سعید؛ ***اقرب الموارد فی فصح العربیه و الشوارد***، تهران، منظمة الاوقاف الشؤون الخیریه، دار الاسوه للطباعة و النشر.

– طباطبایی، محمّد حسین؛ ***تفسیر المیزان***، ترجمه‌ی سیدمحمد باقر موسوی همدانی، قم، مؤسسه مطبوعات دار العلم.

– قاسم احمد، مریم؛ ***نگاهی به زندگی‌نامه‌ی قاریان مشهور قرآن کریم***، همراه با گفتاری در باب سیر تحول قرائت قرآن مجید، تهران، واحد انتشارات جهاد دانشگاهی.

– کاشفی، امیرمحمود؛ ***هندسه روحانی و لطائف بیانی در قرائت قرآنی***، تهران، انتشارات اسوه.

– کامیاب، جمال؛ ***آموزش صوت و لحن قرآن کریم***، تهران، مؤسسه فرهنگی و هنری سبز آرنگ توسعه.

– مطهری، مرتضی؛ ***حماسه حسینی***، تهران، انتشارات صدرا.

– مکارم شیرازی، ناصر؛ ***تفسیر نمونه***، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

– نفیسی، علی‌اکبر؛ ***فرهنگ نفیسی***، تهران، بی‌جا.

– یوسفی، حبیب؛ ***نرم‌افزار المائده «۲»***، تهران، شرکت پیغام نور رایانه.